

Зоран Милутиновић
(Универзитетски колеџ Лондон – UCL)

Преношење фокуса Дамира Шаботића

Сажетак: рад је одговор на последње јављање Дамира Шаботића у полемици коју он и аутор воде поводом ауторове књиге *Битка за прошлост* и интерпретације Андрићеве приче "Три дечака" из пера Предрага Палавестре. Аутор тврди да је Шаботић игноришући десет од једанаест питања која му је он поставио (Милутиновић, 2019) показао неспремност да преузме одговорност за оно што је у својој критици *Битке за прошлост* тврдио (Шаботић, 2019а). Такође, аутор тврди да се тиме показује како питања књижевне интерпретације уопште нису ни била Шаботићев мотив за покретање ове полемике, већ да се тај мотив мора тражити у Шаботићевој неупућености у историографију, а нарочито у литературу о рату у Босни и Херцеговини 1992-1995.

Кључне речи: Иво Андрић, Предраг Палавестра, националистичка интерпретација, историјски ревизионизам.

Изгледа да сам преценио Дамира Шаботића. Чинило ми се да хоће озбиљну расправу о књижевности и њеним интерпретацијама, али изгледа да сам се преварио. А истовремено сам, ненамерно, повредио овог родољубивог песника, што се јасно види из повишеног тона његовог одговора (Шаботић 2019б), из којег је скоро потпуно нестала полемичка рационалност, а остали само необузdana емоција, реторички ексцеси, нагађања о мојим мотивима и политичке дисквалификације без доказа. Искуснији критичар би знао да губљењем самоконтроле и неспособношћу да обузда своја осећања и свој језик ради у корист властите штете. Жао ми је због тога.

Писац Шаботић заслужује признање јер је у досадашњој каријери заиста доказао да не јури за успехом и публиком, али за неког кога публика и популарност не занимају крајње је необично инсистирање да се оглашава на једном популарном интернет порталу, где ће се његов труд регистровати, али ће прилог о Палавестри и Андрићу привући читалаца једва колико има прстију на једној руци, уместо у часопису специјализованом за тумачења Андрићевог дела, који излази у триста примерака и није доступан у електронском облику па шира публика неће видети Шаботићев труд, али ће његова мисао о Андрићу бити доступна свима који се Андрићем баве. Свеједно, може и овако. До сада нисам одговарао на критике *Битке за прошлост* из пера аутора који су у расправу о њеној теми очигледно залутали, али Шаботићева критика ми је заличила на почетак дијалога о књижевности и њеним тумачењима: учинило ми се да он хоће расправу о мојој интерпретацији Палавестрине интерпретације Андрићеве приче "Три дечака", а узгред приговара мојој историографској контекстуализацији и Андрића и Палавестре.¹ Одговорио сам на све његове критике, и поставио му једанаест питања која

---

¹ Да не буде забуне: немам разлога да се жалим, јер је позитивна рецепција *Битке за прошлост* превазишла сва моја очекивања. Књигу су великодушно хвалили и у Србији, и у Хрватској, и у Босни и Херцеговини. *Битка за прошлост* је "импресивна", "незаобилазан миљоказ у будућем истраживању Андрића" (Давор Бегановић), књига "која би за сарајевску средину и њену бошњачку и муслиманску елиту требала бити оно што је за Београд, за Србе и за православни свијет српских и србијанских вароши и паланка Константиновићева *Филозофија паланке*", те "бриљантна и незаобилазна" (Миљенко Јерговић), "сјајна" (Мухарем Баздуљ), "раскошна манифестација ничеовски веселе науке која поставља неугодна

су имала за циљ да алузивност и неодређеност његове критике претворе у експлицитан књижевно-критички став. То је смисао дијалога: неко вас нешто пита, ви одговорите и поставите своја питања, на која се онда ипак мора одговорити ако се уопште хоће некакав дијалог, заступа неко гледиште и износе нека тврђења. Без спремности да одговорите на питања која су вам постављена у реплици на вашу критику, не можете очекивати од свог полемичког опонента да одговара на ваша *нова* питања: дијалог је кад оба опонента и питају и одговарају, а не кад један од њих стално *преноси фокус* на нешто друго. Све то често захтева обим дужи од текста који се може прочитати за време великог одмора. Није ми била намера да Шаботићу отимам од сна или да злоупотребљавам повлашћени положај универзитетског професора – мени је то позив, имам за њега читав боговетни дан, а не знојим се пишући књижевну критику, како Шаботић претпоставља, него уживам у томе – али књижевно-критичке расправе не могу се прилагођавати скромним могућностима оних који критикују ваше ставове: немам два различита одговора, један за колегу коме је књижевна критика позив и озбиљно је схвата, а други за гимназијског професора матерњег језика, помало песника и приповедача, који је дијалог тражио, али онда нема довољно ни времена ни концентрације да прочита мој одговор, и духовито га одбацује речима "професор држи научно слово". Не знам шта је очекивао као одговор на његову научну рецензију моје књиге: да му напишем сонет?

Али изгледа да Дамиру Шаботићу није само време проблем: од једанаест питања која сам му поставио, он је одговорио на само једно, а оно за шта сам мислио да је успутна и опростива манифестација што Шаботићевог површног историографског знања, што немогућности да се у Сарајеву прати савремена историографија на страним језицима, испоставило се као главна линија његове критике. Да се подсетимо: питао сам га да ли би у књизи која се бави бошњачким националистичким ревизионизмом требало прећутати примере тог ревизионизма, а ако не, како их презентовати а да њему то не изгледа као свађа? Зашто је важно чија је сведочења о рату Андрић чуо у Сарајеву? Који то "сасвим другачији смисао" задобија Андрићева реченица кад јој се додају "слобода, братство и јединство"? Које "основне научне принципе" је Палавестра прекршио у својој интерпретацији приче "Три дечака"? Види ли он неки оптимизам у тој причи, и ако не види, није ли и он, као и Палавестра, заступник ретроградног, идеолошког, националистичког и ресантиманског дискурса о Андрићу? У чему се види симетрија између интерпретација Андрићевих дела које су произвели Палавестре с једне, и Куртовић, Филиповић, Ризвић и Махмутћехајић, с друге стране? Шта је тачно ресантиманско и националистичко у Палавестриној интерпретацији? Зашто је уверење да се на основу познавања историје може предвидети будућност доказ српског

питања као изазов за даљу полемику" (Игор Перишић), "полемички врућа, али аналитички утемељена књига" (Драган Л. Хамовић), "детаљна и компетентна метакритичка анализа назначеног проблема и узоран примјер скрупулозног полемичког отпора злоупотреби књижевности у политичке сврхе", књига која "спаја врхунску акрибичност са једним ведрим тоном и духом теоријског приповиједања" и "иде у ред најзначајнијих полемичких књига исписаних на српском језику" (Владан С. Бајчета), "најпотпунији, најизоштренији и најубедљивији допринос расправама о овом аспекту рецепције Иве Андрића" (Станиша Тутњевић), а један аутор критикован у *Бици за прошлост* похвалио ју је – што му свакако служи на част – написавши да је то "добро аргументирана полемичка анализа" и "труд који напросто плијени", а да аутора одликује "изразит књижевнокритички таленат, вјештина аргументирања и значајна акумулација књижевнонаучног знања" (Енвер Казаз). Будући да је мени стало до публике и читалаца, свим овим критичарима бесконачно сам захвалан.

национализма, и зашто то исто – кад га изражавају Бошњаци – није доказ бошњачког национализма? Ако је Палавестра измислио дијагнозу мржње у Андрићевим делима, како онда Шаботић тумачи наведене одломке из тих дела у којима је дијагноза мржње експлицитна? Шта хоће да постигне минимизирањем Андрићевих експлицитних увида о односима између народа у Босни и Херцеговини? Све сама релевантна питања, уз чију помоћ би се могло разјаснити оно најважније: је ли Палавестрина интерпретација "Три дечака" погрешна, идеолошка, великосрпска и ресантиманска, или није, и даље – јесам ли ја у *Бици за прошлост* нешто погрешно, или ипак нисам. Нисам само поновио оно што пише у *Бици за прошлост*, него сам ушао у дијалог са Шаботићевом критиком, пажљиво и детаљно – ту се сад види чему служи опширност – размотрио његове аргументе, и наивно очекивао да ће и он учинити исто то. Али њему "не пада на памет" да ми одговара, јер за то треба много времена, "а то м(у) баш и није приоритет". Шта му је приоритет и за шта је имао времена?

Уместо одговора на ова питања, Шаботић чак три пута истиче да је на мој одговор морао да чека шест месеци, јер овај критичар који се упушта у полемику о Иви Андрићу не зна да *Свеске*, најважнија публикација за студије о овом писцу, излазе само једном годишње, у јесен. Чуди се зашто сам му поставио баш једанаест питања, а не мање или више од тога, и нуди нам своје асоцијације на број једанаест из популарне културе. Јавно је критиковао моју књигу, и кад сам му одговорио – међу критичарима се то сматра чином уважавања – он ме пита "чему ова јавна преписка?" Пошто не зна за обичај да се избегава или модификује родно обојени језик, мисли да кад напишем "читатељка" циљам на неку одређену женску особу, коју не желим да именујем. Мој дискурс му личи на дискурс новинске колумне и брине се за моју међународну репутацију. Подсмехује ми се приписујући ми уверење да "сви пристојни људи на планети читају све што Милутиновић напише", иако за то у мом одговору нема никаквог повода. Љути се што користим велика слова. Открива ми да сам оспоравање његовог погрешног тумачења Палавестрине интерпретације Андрића написао не зато што је изречено у форми критике моје књиге, или зато што се Андрићем и интерпретацијама његовог дела бавим већ деценијама, и што ми је то посао, него зато што хоћу "да се још јаче позиционира(м) у кругу институционалних ауторитета који, бавећи се литературом, заступају веће националне интересе", док је њему – да ја не бих нагађао о његовим мотивима да покрене ову полемику – само "стало да разгони извјесне књижевне маглине да би могао живјети с више смисла". У овој полемици Шаботић и ја учествујемо из различитих побуда: ја се позиционирам међу институционалним ауторитетима и заступам националне интересе, а он тражи смисао живота. Можда би неко други на мом месту могао да помисли како је Шаботић устао у одбрану свих оних достојанственика из Странке демократске акције, Препорода и Исламске заједнице о којима је у *Бици за прошлост* реч зато што зна да се у тим друштвима додељују послови боље плаћени и занимљивији од наставе матерњег језика у гимназији? Ја о Шаботићевим мотивима нисам нагађао у мом одговору на његову критику *Битке за прошлост*, него сам расправљао о његовим аргументима, и надам се да је из претходне реченице разумео колико је јалово ово преношење фокуса са саме ствари о којој се расправља на нагађање о опонентовим мотивима. Та врста "критичког мишљења" у облику непрестаног прављење мапе моћи у "књижевном пољу" увек се, заправо, своди на трачарење, ариivistичку завидљивост и паланачко отимање о "позиције", награде и признања, те на пројектовање властитих мотива у друге, а редовно се завршава у интелектуалној

јаловости и комичном честохлепљу. Важније од тога јесте да приметимо да је за све ове коментаре Шаботић имао времена, а за оно о чему је повео дебату – моја интерпретација Палавестрине интерпретације Андрићеве приче "Три дечака" – нема времена и није му приоритет.

Као што сам и претпоставио, Шаботић је, уместо да одговорима на моја питања објасни и учврсти своју позицију, одабрао да се *не сложи са питањима*. У ту сврху, он користи две стратегије: преношење фокуса и игнорисање мојих аргумената. Питао сам га следеће:

Сасвим независно од Палавестре, немачки министар одбране Рудолф Шарпинг пише да би се "Писмо из 1920. године" могло звати и "Писмо из 1992. године" – "заstraшујуће пророчанство", каже овај творац фиктивног плана "Поткова". (Scharping, 1999,17) Да ли је и Шарпинг српски националиста?

Шаботић одговара:

Стварно, да ли је? У жељи да Палавестру прикаже у светачкој одори, Милутиновић не види колико је његово питање банално и колико те баналности штрче у његовом дискурсу срозавајући га на стил колумнистичке реторике. Зато ћемо фокус с питања пренијети на онај додаток који нам открива да је Шарпинг "творац фиктивног плана"? Да ли то онда значи да је и оно што тај творац фикција скује о Андрићевеј причи једнако фиктивно као и тај фамозни план? Какве онда везе и са чим има питање да ли је он српски националист? Шта је сада са херменеутичком ситуацијом министра Шарпинга? Зар и тај фиктивни план није могао бити резултат херменеутичке ситуације и министрове прогресивне деменције?

Овај крлежијански ватромет који следи после *преношења фокуса* слабо маскира Шаботићеву неспособност да на питање одговори или, шире, да конзистентно мисли. Ако је схватање Андрићеве приче "Писмо из 1920. године" као текста који се може разумети и као предвиђање рата из 1992. доказ српског национализма, онда и немачки министар одбране Шарпинг мора бити српски националиста. Ако то звучи необично, а звучи, онда овакво схватање Андрићеве приче није никакав доказ српског национализма. Има ли трећег излаза из ове по Шаботићеву мисао незгодне ситуације? Има: рецимо, да кажете "не пада ми на памет да на ово одговарам", и да одмах *пренесете фокус* на нешто друго, и да после водопада бесмислених питања заборавите да одговорите на оно једно, *банално* – Шаботић воли овај придев и расипнички га употребљава, али највише тешкоћа има баш са мојим баналним питањима – које ваш главни аргумент показује као погрешан. Као оне остареле шкртице који се у кафани одједном разгаламе о селектору фудбалске репрезентације, ценама на пијаци или промаји, индигнирано устану и узму капут, па крену према вратима не плативши рачун. Али Шаботић се вара ако мисли да читалац није приметио његову одлуку да одмах *пренесе фокус*, као што је и конобару јасно зашто је стари шкртац пренео фокус са неплаћеног коњака на селектора фудбалске репрезентације.

Друга Шаботићева стратегија је игнорисање мојих аргумената. Он каже:

Милутиновић држи научно слово о томе да су погрешно навођење, скраћивање туђег текста и прилагођавање цитата ономе што се њиме поткрепљује сасвим легитимна средства у критичкој мисли о Андрићу, под условом да сте Палавестра, члан Академије, али ако нисте, онда важе другачија правила. Милутиновићева објашњења о томе како свако цитирање нужно подразумева и скраћивање не делују озбиљно јер немају везе с оним што, видјели смо, Палавестра подузима кад наводи Андрића.

Ако Шаботић мисли да се читаоци не сећају, или да неће проверити, ко је шта тврдио, бојим се да га очекује велико разочарење. Неки ће се сетити, а неки ће проверити и видети да је доста простора у мом одговору Шаботићу посвећено баш показивању да изостављање "слободе, братства и јединства" не мења тврђење да "служимо злом туђину и својим рањеним нагонима и заблудама", и да ово друго не задобија "сасвим другачији смисао", како је Шаботић тврдио, ако му се додају "слобода, братство и јединство". Моје треће питање позивало је Шаботића да на ово одговори, и да јесте, да је доказао да нисам у праву, сад би легитимно могао да каже "видјели смо". Али није, па је ово "видјели смо" просто бацање песка у очи, а не озбиљан дијалог о књижевној интерпретацији. Уместо тога, он опет преноси фокус, и одсуство доказа за ову наводну промену смисла, што је само средиште његове критике *Битке за прошлост*, замењује навођењем да је Палавестра 1989. године рекао "Добрица Ћосић за Србију значи више него две фабрике..."² Али ово преношење фокуса слабо прикрива чињеницу да Шаботић није у стању да одбрани своје главно тврђење, нити је спреман да се озбиљно позабави Палавестрином интерпретацијом Андрићеве приче "Три дечака". Како је могуће да се у овом Шаботићевом одговору наслов приче "Три дечака" не појављује ни једном, а камоли да је понудио своју интерпретацију те приче, која би могла да убедљиво оповргне Палавестрину? У мору Шаботићеве необавештености није најстрашније што он не зна да Палавестра није члан никакве академије, јер је умро још 2014. године, а немам ништа против да га се критикује што није снажније формулисао своје противљење српским националистима – но то не може да замаскира чињеницу да Шаботић нема одговоре на питања која његову критику *Битке за прошлост* показују као непромишљену, неуубедљиву и погрешну.

Али онај један једини одговор који сам добио, на једанаесто питање, објашњава зашто је то тако. Шаботићева критика *Битке за прошлост* открила је једног књижевног критичара који мисли да је година у наслову неке приче увек и година у којој је та прича написана; који не разликује књижевни лик од аутора књижевног дела; који се ужасава што је неко рекао да је Андрић нешто предвидео, али сâм тврди да је Андрић био визионар; и чије схватање односа фикције и стварности нипошто не сведочи о његовој прилежности на постдипломским студијама књижевности у Тузли. Сви придеви којима

---

² Шаботић се љути што ја не разумем разлику између појмова "половина" и "цјелина" кад је реч о навођењу цитата, па му предлажем да ми ту разлику објасни баш на овом примеру: ако се следи линк који је Шаботић приложио, види се да та Палавестрина реченица гласи "Добрица Ћосић за Србију значи више него две фабрике, али га за све што каже увек вуку по блату". Дакле, ипак се сме скратити цитат, ако она друга половина не мења смисао прве? Или можда Шаботић то сме, а Палавестра не сме?

ме је засуо у свом другом јављању сад тешко могу да промене слику о Шаботићевом књижевно-критичком и интелектуалном профилу. Као једино објашњење за све ово, Шаботић каже:

Не заборавимо да ја нисам научник и да сам зато имун на моћи којима зраче академије, да нисам под притиском њених невидљивих сила и да зато не стражарим над бјелосвјетском књижевном продукцијом како бих о њој писао да бих – између осталог – испунио квоте и формуларе, да бих се допао члановима, одборима, комисијама, институцијама и сличним творцима смисла, него да пишем кад ми се хоће и о чему желим, понекад из објести, понекад из ужитка, понекад из радозналости, понекад ни сам не знам зашто; немам изричит циљ који желим постићи тиме што пишем, нисам плаћен за то, уцијењен или привољен, не пратим ничију школу, не оптерећују ме *framework and methodology*, јер их углавном симулирам, не робујем апаратури научног језика – њу опонашам и заборавим – не реагујем на глупе књиге, не читам по јавном задатку и немам публику нити ми је потребна, а хтјело ми се у једном тренутку да прочитам неко популарно штиво па тако набасам на *Битку за прошлост*.

Као да бисмо и без ове исповести икад могли заборавити да Шаботић није научник, него је само из обести или ко зна зашто "успут" залутао у једну научну полемику, али мало је необично што се те *академије* толико често појављују у једној расправи о томе да ли се сме скратити неки цитат. Зар га је неко оптужио да је плаћен и уцењен, и под притиском невидљивих сила академије? Ја свакако нисам. Откуд онда ово одбацавање оптужбе која није ни изречена? То што овај слободни дух замишља као научни рад – квоте и формулари, допадање одборима, комисијама и институцијама – само је Шаботићево нагађање о нечему што не познаје, па у њега пројектује свој поглед на свет. Мало је нејасно зашто више не тврди да у овој научној полемици тражи смисао живота, него сад испада да ју је отпочео јер му је тако био *ћеиф*, али ово искрено признање у наставку објашњава много тога: Шаботић стварно није оптерећен методологијом, а научни апарат заиста само симулира, опонаша и одмах заборави. Ту празну симулацију научног дискурса ја сам у одговору на његову критику *Битке за прошлост* назвао "гестикулацијом", опонашањем гестова критичара, али без икаквог садржаја, и драго ми је да смо се Шаботић и ја макар око тога сложили. Он скупља синтагме, конструкције и скоро читаве реченице из *Битке за прошлост* и мог одговора на његову критику, па их баца на мене. То изгледа бесмислено, али он и не тврди да ту има неког смисла. Симулирајући и опонашајући научни дискурс, Шаботић понекад ствара забавне конфузије: као што је Мухсин Ризвић побркао психичко и психотично, тако Шаботић у свом одговору брка *перформатив* и *перформанс* – нехотична карневализација критичког дискурса, којом Шаботић олакшава задатак и поправља расположење свом опоненту, као што и Ризвић својим познавањем психоанализе увесељава сваку читатељку своје књиге. Али како да то замерите некеме ко овако искрено признаје да појма нема, него само симулира? Кад га замолим да објасни – рецимо, да каже који је то тачно "основни научни принцип" Палавестра прекршио тумачећи причу "Три дечака" – он не може да одговори, јер је ту примедбу ионако само симулирао и већ заборавио, а и тај "основни научни принцип" мирише на методологију, *framework*, научни апарат, шта ли, што да се тиме оптерећује? Онда такав критичар заиста и не може да одговори на оних десет питања о Палавестриној интерпретацији "Три дечака", јер сва та питања

подразумевају постојање јасног методолошког оквира, из којег се тек нека интерпретација може проценити као валидна или само симулирана.

Тражим смисао живота, само се играм у песку – не могу ја знати шта од тога заиста покреће Шаботићев полемички нерв, али јасно видим да не жели да преузме одговорност за оно што је написао у критици *Битке за прошлост*, коју сам ја погрешно схватио као научну рецензију, а не као Шаботићево трагање за смислом живота или обесно поигравање речима. Нема онда никаквог смисла да с њим расправљам о томе да ли сам, или нисам, поједноставио Гадамера, јер он и симулира методологију, и истовремено исправља моје разумевање Гадамера. Да је заиста било шта Гадамерово прочитао, знао би да је баш он један од аутора који заступају становиште којем се Шаботић изругује: да се уз помоћ уметничких дела може разумети стварност, јер су уметничка дела носиоци *истине*. Нема разлога ни да му објашњавам да навођење изјава Сулејмана Угљанина, лидера СДА у Србији, није *популизам* – ако ништа друго, бар је на *Пешчанику* могао прочитати пар преведених чланака о значењу ове речи, али он и ово само симулира и одмах заборавља – и да ће схватити зашто се Угљанин ту нашао ако прочита страницу која следи иза тог цитата. Кад се неко не оптерећује методологијом, свакако није озбиљно поставио питање о аналогијама као средству разумевања – нарочито зато што се не устеже да их и сам обилато користи, али он их зове "поредбе", јер тако преведене постају сасвим легитимне – па проширивање ове расправе са Шаботићем на епистемологију не би имало много смисла. Не вреди ни да му објашњавам разлику између историографске интерпретације и "зборника докумената и свједочења". Ово признање да само симулира, опонаша и одмах заборави осветљава још један наш неспоразум: "еквиваленције". У својој критици *Битке за прошлост* Шаботић је Палавестру окарактерисао синтагмама које ја у књизи користим да окарактерисем главне протагонисте бошњачког националистичког дискурса о Андрићу, а и у књизи и после њеног појављивања полемисао сам са Енвером Казазом о постојању или непостојању "великосрпске књижевне критике" која наводно прва формулише оно што Андрићеви бошњачки критичари после само понављају. Сад видим да сам погрешно: није Шаботић примењујући на Палавестру карактеризацију коју ја примењујем на Ризвића, Дураковића и Махмутћехајића хтео да каже да је Палавестра њихов српски еквивалент, него је само опонашао и одмах заборавио ту карактеризацију. Ето како претерано поверење у озбиљност полемичког опонента лако може да вас доведе у позицију у којој сам се ја сад нашао: параноик, који види ствари којих нема. Није то било успостављање еквиваленције, него само још једна Шаботићева симулација, а ја лаковерно прогутао удицу.

Шаботић је већ објаснио да Фатмир Алиспахић, Есад Дураковић, Мустафа Имамовић, Мухсин Ризвић, Мухамед Филиповић, Азиз Кадрибеговић, Нихад Крешевљаковић, Муниб Маглајлић, Незим Налиловић Мудерис, Расим Муминовић, Ведад Спахић, Сеад Зубановић, Адил Зулфикарпашић, Кемал Зукић и Русмир Махмутћехајић нису бошњачки националисти – то, каже Шаботић, сматра аутор *Битке за прошлост*, а он се од тога сматрања дистанцира – него Индијанци без топова, динамита и тешке коњице, а сада још и додаје да сам националиста, заправо, ја. Тако је проценио Шаботић. Тиме је ослободио ове мислиоце сваког сумњичавог погледа, заштитио их од моје великосрпске филолошке агресије, поставио сваког на своје место и скинуо с дневног реда сваку потребу да се размишља о ономе о чему *Битка за прошлост* говори. Док сам писао

Битку за прошлост, размишљао сам и о начинима на који ће ова група Индијанаца узвратити, али овако једноставна стратегија није ми пала на памет – “нису они, он је!” – јер ми се чинило да ће се ипак смислити нешто убедљивије. Ако бисмо којим случајем наставили ову полемику, нема никакве сумње да би ме Шаботић већ у следећем кругу од популисте и националисте унапредио у фашисту и порицатеља геноцида, па потом и у четничког кољача и силоватеља. Што би очигледније постајало да је Шаботић написао читав низ бесмислица о Андрићу, Палавестри и *Бици за прошлост*, и разоткрио своје незнање књижевности, књижевне теорије и историографије, то би моја ратна прошлост морала да буде страшнија, кама крвавија, а брада дужа и маснија. Али моја крвава кама и дуга, масна брада не би нимало промениле чињеницу да је Шаботић незналачки и неинтелигентно критиковао Палавестрину интерпретацију приче “Три дечака”, и да позван да објасни своје немуште судове није у стању да их одбрани: да каже који то другачији смисао задобија Андрићева реченица кад јој се додају “слобода, братство и јединство”, зашто је схватање “Писма из 1920. године” као предвиђања рата из 1992. симптом српског национализма, и да ли је Палавестра измислио Андрићеву дијагнозу мржње у Босни или се она ипак може читати у *Госпођици*, “Писму”, “Ноћном разговору 1941”, “Три дечака” и *Омер-паши Латасу*. То је био повод за ову полемику, о томе сам писао у одговору на Шаботићеву критику, па никакво *преношење фокуса* на моје мотиве, политичка убеђења или на нешто треће то не може да забашури. Тиме су нестали сви разлози да се наставља ова полемика о Палавестриној интерпретацији приче “Три дечака”, па ћемо оставити Шаботића да на миру нагађа и о томе зашто научници пишу књиге.

Банална историја рата у *Бици за прошлост*

Изгледа да сам потценио Дамира Шаботића. Чинило ми се да је у питању једнострано образован човек који, у недостатку поузданих историографских студија у средини у којој живи, перпетуира стереотипе које та средина негује о себи. Сад видим да сам погрешно, и да сврха његове критике *Битке за прошлост* и ове расправе коју водимо није утврђивање истине једне интерпретације, него нешто сасвим друго. Жао ми је због тога.

Као што Русмира Махмутџехајића уопште не занима дело Иве Андрића, него га користи као полигон са којег ће лансирати своју историјску и политичку визију, тако ни Шаботића не занима ни прича “Три дечака” – у противном би се ваљда потрудио да је нађе и прочита? – ни Иво Андрић, па ни Предраг Палавестра. Нешто друго ту смета Шаботићу: оних неколико реченица из *Битке за прошлост* које се односе на Други светски рат, и мој банални приказ рата у Босни и Херцеговини 1992-1995. Да се подсетимо: у *Бици за прошлост* указао сам на начин на који Адил Зулфикарпашић у писање о Андрићевој књижевности кријумчари промоцију своје националистичке историје Босне и Херцеговине, и за то сам употребио пример Зулфикарпашићевог игнорисања усташких злочина у Вишеграду из августа 1941. године, и фокусирања на четничке злочине у овом граду, који су овим првим следили као освета. Напоменуо сам и да Зулфикарпашић тиме саветује заборављање ових привих, а непрестано подсећање на ове друге, што је само још један пример неуморне националистичке виктимизације властитог народа (тзв. *патње и страдања*). (Милутиновић, 2018, 43-44) Шаботић ми је замерио што на тај начин *правдам* четничке злочине, рекао да је то моја “свађа о пракривици” са

Зулфикарпашићем, и да сви злочини "почивају на неком концепту освете" (Шаботић, 2019а). Шаботић није био нимало импресиониран мојим објашњењем да нипошто не може бити речи о "двје историјске истине", Зулфикарпашићевој и оној коју ја на њу додајем, него само о два фрагмента једне истине; затим, да се тај детаљ нашао у мојој књизи као једна од илустрација историјског ревизионизма који спроводи овај бошњачки националистички дискурс о Андрићу; и коначно, да се навођење доказа не може прогласити *свађом* о пракривици. Није га убедило ни моје подсећање на разлику између *правдања* злочина и њиховог историјског *објашњења*, а ни навођење цитата из дела пет историчара који такође *објашњавају* четничке злочине као освету. (Милутиновић, 2019, 490-492) У свом одговору на мој одговор, Шаботић каже:

Милутиновић их ипак не гледа заједно, него тврди да је један злочин мотивиран осветом, а други оставља Зулфикарпашићу, не пришивши му ни претходно ниједан од мотива које је побројао. Да ли је тај злочин који је претходио *освети* резултат помраченог ума, користољубља или нечег трећег? Или је један злочин само то – злочин, а онај други је изазвана реакција, принудно дјеловање, па тиме не може бити у истом рангу с првим. Овакав методолошки поступак требало би нечим оправдати, тј објаснити да неспоразум са смислом не би био дубљи него што изгледа. (Шаботић, 2019б)

Нема овде никаквог неспоразума са смислом, него је Шаботић у неспоразуму са историјским чињеницама, ако у јавним полемикама мора да учи елементарне ствари из историје своје земље. Усташком насиљу нисам "пришио" никакав одређени мотив, јер сам мислио да би о томе Шаботић и сâм нешто могао знати, или да ће схватити моју сугестију из одговора на његову критику *Битке за прошлост*, да би било добро да консултује историјске књиге пре него што почне да дебатује историјска питања у јавности. Тај низ усташких злочина из касног пролећа и лета 1941. године историчари не објашњавају као *освету*, него као резултат *усташке идеологије*: "За усташе, Срби су били страном телом у хрватској националној држави, и требало га је елиминисати конверзијом у католичанство, протеривањем у Србију или, једноставно, истребљењем." (Bougarel, 2018, 53) Стеван К. Павловић наводи да је усташки министар Миле Будак рекао: "Ова земља може бити само хрватска, и нећемо оклевати да употребимо ни један метод да је учинимо заиста хрватском и очистимо је од свих Срба". (Pavlowitch, 2008, 32-33) Јозо Томашевић каже: "Усташка политика против Срба имала је за циљ потпуно чишћење државе од Срба тако да ни један не остане западно од линије која је делила Србе и Хрвате пре турског освајања Босне и Херцеговине и Славоније у петнаестом веку, дакле западно од Дрине и северно од Саве." (Tomasevich, 2001, 387) А пошто су ово француски, српски и хрватски аутори, па им Шаботић неће веровати, ево и једног бошњачког аутора. Да не би било никаквог сумњичења за политичку пропаганду и историјски ревизионизам, чујмо шта о томе каже нико други до Мустафа Имамовић:

Један од циљева политике НДХ у БиХ била је и жеља за остваривањем доминације над Србима. То би се остварило једним дијелом њиховим физичким истребљењем, дијелом исељавањем у Србију, и, најзад, присилним или добровољним покатоличавањем једног дијела Срба. Усташка држава је од почетка радила на сва три ова плана, како би осигурала према Србији етнички чисту границу на Дрини, онако како је она ту границу замишљала. Већ првих дана

од свог успостављања НДХ је почела са масовним прогонима Срба, Јевреја и Цигана. На десетине хиљада их је нашло смрт у усташким логорима у Јасеновцу, Госпићу, Старој Градишци, Босанској Дубици или на другим мјестима. Посљедица тога био је отпор српског становништва у БиХ, који се често испољавао у геноцидним облицима. (Имамовић, 2007, 534)

Имамовић, као и увек, пажљиво бира речи: усташка држава желела је "доминацију над Србима", не више од тога, а њихов отпор испољавао се "у геноцидним облицима", али ни он не зна ништа о неким злочинима Срба којима би онда усташки злочини следили као освета. Ако Шаботић, за разлику од ових историчара, зна за неке злочине Срба којима су у касно пролеће и лето 1941. усташки злочини у Лици, источној Херцеговини и Подрињу следили као освета, били би врло корисно да нам то каже. Историја Другог светског рата у Југославији лако ће се модификовати да укључи и ово објашњење, а Шаботић ће моментално од некога ко има тешкоћа са основним стварима бити промовисан у заслужног историчара. Ако, међутим, не зна за такве примере, читатељка ће се сасвим оправдано запитати шта Шаботић овим чини, и није ли и његов коментар о овом питању на истој линији на којој и Зулфикарпашићева и Махмутћехајићева националистичка историографија. Из Шаботићевих речи о "рангирању злочина", "принудном дјеловању" и "изазваној реакцији" могу само да закључим да он одбија да прихвати разлику између *историјског објашњења* и *правдања*, што је његово право, па се на ово више не треба враћати.

О рату у Босни и Херцеговини 1992-1995. пишем у *Бици за прошлост* на укупно шест страница (од 380, колико цела књига има): на страницама 245 и 246 укратко сучељавам Махмутћехајићеву слику тог рата из *Андрићевства* са подацима који су се могли наћи у бошњачким изворима као што су новине *Ослобођење* и недељник *Дани*, и у историји Сарајева из пера Роберта Доние. На страницама 250-254 пишем о исламистичкој струји у Странци демократске акције на основу студија Армине Омерике, Ксавијеа Бугарела, Џона Шиндлера, Вјекослава Перице и Шаћира Филандре. Ништа у томе није историјски сумњиво, нити је ико до сада указао на било какву фактографску грешку у ономе што сам од ових аутора преузео као приказ рата и исламизма у СДА – осим једне једине: написао сам да су за масакр у Великом парку били криви "све сами Муслимани", а заправо је међу њима био и један Хрват. У следећем издању та грешка ће бити поправљена, и онда ће књига бити фактографски беспрекорна. Само на основу те грешке, међутим, не може се оспорити целина приказа рата и исламизма у *Бици за прошлост*. Све остало је, како Шаботић непрестано указује, *банално*. Ја ћу се са тим сложити. Супротност баналном је *оригинално*, а ја заиста немам никакав оригиналан поглед на рат у БиХ, него само овај, већ записан у многим књигама, на које увек изнова упућујем: Сузан Вудворт, Берг и Шоуп, Бугарел. И зашто онда тај банални поглед на рат толико иритира? Пишући књигу, нисам могао ни претпоставити да ће овај банални поглед на рат неке бити изненађење – чак ни Махмутћехајићу, оснивачу Патриотске лиге и потпредседнику ратне владе у Сарајеву, који о свему томе сигурно зна много више и детаљније од нас, писаца и књижевних критичара. Али ту Шаботићу ја не могу помоћи: нити могу, нити би требало, да се из обзира према његовом незнању правим да ни ја не знам оно што знају сви додипломци који студирају историју Балкана, а нарочито не ако пишем књигу која за једну од својих тема има и бошњачки националистички историјски ревизионизам, и Махмутћехајићеву конструкцију

Бошњака као апсолутне невиности. Могу само да охрабрим Шаботића да се, у смислу свеопштег суочавања са прошлошћу, обавести о ономе што је већ дуго свима познато – јер то је, у ствари, права мета његове критике моје књиге, а не Палавестрина интерпретација Андрићеве приче "Три дечака". У противном, ако Шаботић остане овако необавештен и привржен миту о бошњачкој апсолутној невиности, о Бошњацима као Јеврејима или Индијанцима, ова стандардна историја босанско-херцеговачког рата увек ће му изгледати као српски или хрватски национализам и политичка пропаганда, или као западњачка исламофобија.

Није Дедијерова и Милетићева књига као историографска интерпретација мање значајна од књиге Томислава Дулића *Utopias of the Nation* (2005) због тога што је Дедијер био експонент партијског погледа на историју, него због тога што уопште није интерпретација, и што је Дедијер појам геноцида обесмислио тврдећи да је и индустријализација Словеније у деветнаестом веку вид геноцида. То сам већ сасвим јасно (и опширно) објаснио, па не разумем због чега се Шаботић прави да то није прочитао, и због чега ме тера да то понављам, е да би ме онда прекорио што се понављам? Пошто о Дулићевој књизи нема баш ништа да каже, Шаботић сад преноси фокус на још један непоуздан историјски извор на који се ја ослањам у *Бици за прошлост*, а на који га нико није упозорио док је писао критику моје књиге: на књигу Џона Шиндлера (Schindler) *Unholy Terror* (2007). Наравно да ни ову, као ни Дулићеву књигу, Шаботић није имао у рукама, него се позива на критику Шиндлерове књиге из пера Марка Атиле Хора (Marko Attila Hoare), који је књигу "раскринкао", каже Шаботић, као "пропагандно, једнострано и неутемељено штиво намењено онима који радије верују подацима са странице slobodan-milosevic.org", и унапред ме упозорава да ми неће веровати ако кажем да нисам чуо за ту Хорову критику, објављену у кратковременом интернет часопису *Democratiya* године 2008, у којем је Хор у то исто време био и – уредник. Веровао Шаботић или не, заиста нисам, али сам читао друге Хорове радове, рецимо онај у којем "раскринкава" Дејана Јовића као "порицатеља геноцида". Будући да Јовићеве књиге, чланке, па и јавне наступе пажљиво пратим и знам његове ставове прилично добро, па тако и знам да на оне који на овакав начин "раскринкавају" Јовића не треба губити време, нисам пажљиво читао друге Хорове радове. Из Шаботићеве тузланско-сарајевске перспективе, Хор вероватно изгледа као историчар за кога сви морају знати, али изненадиће се кад му кажем да изван те перспективе то уопште није тако. Хор је Британац запослен на малом приватном универзитету у Сарајеву, који је у власништву Ејупа Ганића, једног од главешина Странке демократске акције и члана ратног председништва БиХ. (Шаботић се тог времена неће сећати, али ако погледа почетак *Битке за прошлост* наћи ће тамо подсећање на епизоду у којој Ганић, заједно са Омером Бехменом и Исламском заједницом, оркестрира одрубљивање главе Андрићевом споменику у Вишеграду 1991. године, а лако ће и сам наћи више података о Ганићевој контроверзној улози у масакру у Добровољачкој улици 1992. године.) Ја од Шаботића не очекујем да зна за критике Хорових становишта објављене у релевантним академским публикацијама на енглеском језику, нити да је Хорову књигу *Босански Муслимани у Другом свјетском рату* прочитао – ако ипак одлучи да то уради, видеће у предговору ауторово захваљивање Мустафи Имамовићу и Адилу Зулфикарпашићу, тек колико да од самог почетка буде јасно у коју се интелектуално-политичку породицу ова књига смешта – али му предлажем да, кад га већ занима историјски ревизионизам,

један велики одмор употреби да прочита кратку критику Хоровог историјског ревизионизма на порталу *Прометеј* из пера Адисе Бусулаџић (2019).³

Знам, такође, какву је рецепцију у академској јавности добила књига Џона Шиндлера *Unholy Terror*, и редовно је срећем у библиографијама других аутора који се баве или Босном и Херцеговином, или исламским радикализмом и тероризмом.⁴ Она је ту незаобилазан извор, и нико је не сматра "ненаучном политички мотивираном пропагандом". Шаботић мисли да историографија постаје ненаучна политичка пропаганда ако се у доказивању својих тврђења аутор позива на новинске чланке и страначке дневне листове, а у Шаботићевој перспективи најгоре што писац историје босанско-херцеговачког рата може да уради јесте да се, као Шиндлер, позове на "један хрватски и један српски новински чланак". У својој критици Шиндлерове књиге Хор заиста немилосрдно одбацује све Шиндлерове српске и хрватске изворе као неверодостојне, а прихвата као веродостојне све бошњачке, под условом да се не зову Фикрет Абдић и да нису социјалдемократи – што, кад је о ратном времену реч, веродостојне изворе мање-више своди на оне из Странке демократске акције Алије Изетбеговића. Кад му се неко Шиндлерово тврђење не допадне, просто каже "ђубре" (rubbish), и не покушавајући да то подржи неким доказом – да у овој публикацији Хор сâм није био уредник, овакав научни аргумент у њој не би ни могао да се појави, него би му га уредник вратио с напоменом да не објављује такав језик – а оно што се баш не може отписати као "српска пропаганда", рецимо чланак Аднана Јахића "Кријепосна муслиманска држава", минимализује као само обичан предлог једног појединца, ништа више од тога, иако је Јахић био *портпарол* СДА. И као крунски доказ следи Хоров закључак да Шиндлер није сâм видео филм који су муџахедини снимили приликом ритуала одрубљивања глава српским заробљеницима – фотографије смо сви могли видети у новинама, а у извештају о обезглављеним српским жртвама на многим другим местима, па и у Казанима, ваљда не треба сумњати? – него је поверовао на реч једном Србину и једном Хрвату. А да ли су Хор и Шаботић лично присуствовали стрељању заробљеника у Сребреници или га видели на филму? Да ли Шаботић уопште размишља о томе што записује?

Да ли је Шиндлерова књига заиста утемељена на "неповјереним изворима и на тврдњама за које извора нема"? Да је Шиндлер, "обавештајни официр по искуству и историчар по професији" (Schindler, 2007, 11), те сведок-експерт Трибунала у Хагу – ни у Трибуналу се, изгледа, није много читала Хорова критика, ако су њој упркос позвали Шиндлера да сведочи као експерт – неким случајем данас професор на приватном

---

³ Пишући о Хоровој књизи *Босански Муслимани у Другом светском рату*, Ксавије Бугарел оцењује његов главни аргумент – да су партизански и муслимански аутономашки покрет стремили ка истом резултату, независној Босни и Херцеговини – као слаб. "Он игнорише истрајне анти-комунистичке погледе већине чланова муслиманског аутономашког покрета (посебно оних из редова клера). Он говори о 'двоструком босанском покрету отпора', док је историја муслиманског аутономашког покрета превасходно прича о његовој колаборацији са Трећим рајхом. Он чак изриче необично тврђење да је SS Ханџар дивизија била 'најбољи и најважнији пројект муслиманског аутономашког отпора', 'чија је владајућа идеологија имала нешто заједничко са мултинационалним босанским патриотизмом партизана'." (Bougarel, 2015, 684) Да се колаборационисти из Другог светског рата проглашавају *покретом отпора* већ смо чули и на другим местима – али онда то, сасвим оправдано, називамо *историјским ревизионизмом*.

⁴ На пример, *US Naval Institute Proceedings*, Annapolis, 134.1(2008)75-76, или *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 11.2(2009)209-219.

универзитету у Бањој Луци, у власништву неког бившег функционера Српске демократске странке, можда бисмо и могли да проверавамо тврђење да је он политички пропагандиста. Али није. Шиндлер није морао да напусти своју земљу да би постао професор универзитета у тако динамичном академском контексту какав је босански, него предаје – а где би другде српски пропагандиста нашао посао? – на Поморском ратном колеџу (Naval War College), америчкој морнаричкој академији. Знаш да Шаботић неће прочитати његову књигу – сад већ више немам никаквих дилема о интелектуалном и политичком миљеу из којег долази мој критичар, и не морам више да га питам кога он то штити од моје *свађе* – па ћу му превести део предговора из књиге *Unholy Terror*, тек колико да схвати из којих извора долази Шиндлерово знање о рату у Босни и Херцеговини:

Верзија тог рата која коју су одмах прихватили новинари у њиховој наводној "првој руци историје" представљала је једноставан извештај о добру и злу, о претежно муслиманској али заправо мултикултуралној влади коју су опсели радикални националисти – Хрвати и нарочито Срби – намерени да униште муслимане и њихово морално друштво у Босни и Херцеговини. Методи којима су се хришћани служили против муслимана у Босни били су представљени као изразито варварски и без преседана у том региону. Хуманитарна катастрофа у Сребреници јула 1995. године више од свега другог изгледала је као потврда крајње изопачености Срба, чији циљ је био неправедан и вероватно геноцидан. Као што је цео свет видео, то није био грађански рат, чак уопште не ни рат у конвенционалном смислу речи, него битка светла против таме, или постмодерности против новог средњовековља.

Груби, нефотогенични босански Срби – практично једини људи на планети незаинтересовани за пренемагање пред камерама CNN-а – нису ништа урадили да се супротставе карикатурама које су се протурале као коментар о Босни у западним медијима. Али, јесу ли Срби били једини кривци за босански рат и злочине у њему? Мало људи је постављало то питање, које би многи, заправо, сматрали непристојним кад је одговор већ био очигледан. Таква клима новинарског групног мишљења, која је неумољиво водила до сличних ставова код владиних, а нарочито невладиних званичника, неке важне аспекте босанског сукоба претворила је у нешто што је неизговориво, и изван граница прихватљивог.

Од свих у медијима незаступљених аспеката тог балканског рата, улога радикалног ислама и босанској катастрофи показале се као најзначајнији. Верски аспекти тог сукоба врло мало су се приказивали у западним медијима – извештачи су генерално показивали врло мали интерес за божанства било које врсте – а исламска природа владе у Сарајеву била је велико неизговориво. Да ли из незнања или намерно, западни новинари пропустили су да примете да су муслиманском владајућом странком, која се представљала као сасвим демократска и задивљујуће мултикултурална, руководили радикални исламисти, који су за идеално друштво имали револуционарни Иран. Још горе, присуство хиљада светих ратника међу босанским муслиманима, увезених на захтев Сарајева из целог исламског света да би водили свети џихад у Европи, једва да је

и помињано. Иако су исламистичка интернационала и њени муџахедини из Ал Каиде и сродних групација, чинили само скромне напоре да замаскирају своје присуство, изгледа да је мало западњака на то обратило пажњу. (...)

Исто толико је снажна жеља међу специјалистима за Балкан у академији и медијима да не укаљају ствар босанских муслимана – и своју властиту позицију – непријатним истинама. Указати да је ратна влада у Сарајеву била криминално неискрена, и да је Бин Ладен у Босни нашао срећни дом за своје легије, неће вам донети ни једног пријатеља у исправномислећим круговима који и данас доминирају дебатом о овој теми. Већ и сугестија да можда постоји и друга страна босанског рата сама по себи је довољна да у многим круговима оног који то питање поставља изложи анатеме. Новинари и научници који су постали адвокати ствари босанских муслимана истрајавају у одржавању црно-беле слике рата, која је била упитна и пре десет година, а данас је неодржива. Иако је непорецива истина да већина босанских муслимана сматра муџахедине нежељеним странцима и опасним лудацима, исто толико је истина да су Бин Ладенови свети ратници задобили упориште у Европи захваљујући подршци владе у Сарајеву.

Знам шта мисли секција навијача за Сарајево, јер сам некад у њој и ја имао место ако не у првом реду, онда макар на клупи за резервне играче. Док је трајао рат у Босни био сам постдипломац – увек одлична позиција да се развију неуравнотежени погледи на свет – и прогутао сам муслиманску пропаганду без стомачних тегоба. Мало тога је могло да ме оправда, јер сам познавао људе, регион и језик, али као и многи други који су пратили балкански заплет са мешавином ужаса и привлачења, дубоко у себи желео сам да сарајевска верзија истине буде стварност. Због тога имам извесних симпатија за оне који су одлучили да гледају у другом правцу кад је Босна заузела средишње место у глобалном џихаду, служећи као мост између авганистанских кампања у осамдесетим и пута ка 9/11. Њихове предрасуде у великој мери биле су и моје.

Моји погледи су се, међутим, променили кад сам учинио једну за академца необичну ствар: постао сам шпијун. Осећајући да поглед на свет који се стиче у професорском салону није мој, и претпостављајући да кула од слоноваче, упркос њеном опуштеном шарму, може бити недовољно изазовна – а патећи од морбидног, иако неизговореног страха од уласка на универзитет у седамнаестој и изласка из њега у шездесет петој – одговорио сам на чудно писмо, које је мало информација одавало, једне агенције владе Сједињених Држава која се уздржала од откривања свог имена, а камоли своје мисије.

Тако је почела моја авантура са Националном агенцијом за безбедност (National Security Agency), која ће трајати више од пола деценије, највише посвећена балканским питањима. У најтајанственијој америчкој обавештајној служби добио сам нови поглед на стварност, врло удаљен од свега што сам знао као млади академац. Штавише, то ми је дало прилику да проведем више времена на Балкану, гледајући све из нове перспективе. Испоставило се да је све што сам мислио да знам напросто погрешно – или, што је још горе, опасна полуистина.

Моја уверења демаскирана су као једва нешто више од предрасуда и *wishful thinking*. Почео сам да се питам како је могуће да је толико научника и новинара – мојих пријатеља, који су говорили с великим ауторитетом – схватило чињенице на толико погрешан начин, и зашто су протурали приче које су биле у најбољем случају засноване на недовољном познавању чињеница. Зашто су превидели огромну улогу радикалног ислама и његове грозне терористичке маргине? Да ли је то била чиста глупост – фактор који никад не треба потцењивати, што сам научио и у академији и у влади – или је нешто озбиљније било у питању? Разочаран и огорчен огромним пропустима наших највећих умова и скоро свиме што су они казали о Босни, обећао сам себи да ћу испричати праву причу једнога дана, онда кад будем слободан да то урадим. Сад је то време. (...)

Још мање је ово напор да се открију тајне америчке владе. Иако знам све што је Вашингтон сматрао вредним знати о Балкану, читалац ће узалуд трагати за процурелим документима или украденим тајнама на овим страницама. Тамо где цитирам обавештајне информације, оне долазе из званичних саопштења или других легитимних извора. (...) Сигуран сам да ће, кад америчка влада за неколико деценија буде одлучила да отвори за јавност своје импресивно попуњене архиве обавештајних података о босанском рату и балканском џихаду, овај приказ бити потврђен и појачан. (...)

Један од већих шокова које сам доживео кад ми је омогућен приступ "крунском накиту", било је откриће да више од деведесет процената обавештајних података које сам видео није било ништа детаљније од репортаже у добрим дневним новинама, с мало више ласцивности и словних грешака. (...) Током последњих десет година, храбри појединци из свих етничких група и религија покушали су да својим извештавањем очисте своју несрећну земљу од фанатизма, тероризма, корупције и криминала, све време радећи на међуетничком помирењу и сарадњи. Њихови храбри напори, упркос обесхрабрујућим перспективама, сачињавају велики део извора за ову књигу. (...) Увек изнова сам се уверавао да најбоље локално извештавање о Босни надилази, у детаљима и чињеницама, све осим најбољих обавештајних извора. Нарочито желим да похвалим двојицу босанских муслиманских новинара: Сенада Авдића, новинара који истражује прљаве скандале и главног уредника истинољубивог недељника *Слободна Босна*, и Есада Хећимовића, новинара-звезду ривалског недељника *Дани*, чији усамљени напор да разоткрије криминално-терористичку мрежу у Сарајеву пружа шансу Босни да поправи штету коју је начинио балкански џихад. (...)

Дошавши после онога што би се могло назвати "CNN-фактор", а пре рођења интернета и могућности за проверавање чињеница које он нуди, босански рат је вероватно од свих модерних ратова највише погрешно представљен, на велику корист радикалног ислама и глобалног џихада. Многа тешка питања ретко су постављана, и на њих никад није одговорено. Ова књига треба да буде коректив: боље касно него никад. (Schindler, 2007, 7-13)

Тако је Шиндлер писао пре тринаест година. У наше време, све то више уопште није новост: да читаоци као Шаботић не преферирају све више пута, а најмање двапут, овде

не бих морао да понављам Бугарелову напомену коју сам већ цитирао у *Бици за прошлост*: већина студија о босанско-херцеговачком рату пропуштала је да узме у обзир присуство политичког ислама у овој земљи. Разлог за то, каже Бугарел, био је понекад просто незнање, а понекад "добронамерни облик само-цензуре која данас више није неопходна будући да се рат завршио пре две деценије и да је панисламистичка струја значајно ослабљена смрћу њеног главног представника, Алије Изетбеговића, године 2003." (Милутиновић, 2018, 252) Шта су, дакле, били ти непоуздани извори Џона Шиндлера, политичког пропагандисте и историјског ревизионисте? Све нам је већ рекао, а ко хоће да разуме, разумео је: њему су се на сто сливали обавештајни подаци Националне агенције за безбедност, путовао је по Босни и Херцеговини и за време рата и након њега, па је имао и непосредна сазнања о томе о чему пише, а бошњачки извори, истраживачко новинарство и, вероватно, она сива зона у којој се замагљује граница између новинарства и обавештајног рада, давали су му додатни материјал. Он у књизи не наводи као извор обавештајне извештаје који још увек нису доступни јавности, него новинске извештаје, бошњачке, хрватске и српске – али било би наивно претпоставити да није био у стању да препозна новинске изворе који нису били потврђени обавештајним, у које је претходно већ имао увид. Немам ништа против да Шаботићеви одговори буду резултат тимског рада, али боље би било да о овоме Шаботић није слушао саветнике, него да се сâм осведочио о ономе о чему пише и шта тврди, јер ево испоставља се да су га саветници навукли на танак лед.

Ако неко хоће да верује да је SS Ханџар дивизија за време Другог светског рата била покрет отпора, ако мисли да су Јозо Томашевић, Дејвид Мотадел, Ксавије Бугарел, Енвер Реџић и Стеван К. Павловић све сами ревизионисти који четничке злочине *правдају* као освету, ако своје знање о босанско-херцеговачком рату и злочинима у њему хоће да заснива само на бошњачким изворима, па и то селективно, узимајући у обзир само оно што му одговара, ако све што ту слику не подржава проглашава политичком пропагандом и историјским ревизионизмом – ја ћу се са задовољством повући и препустити му микрофон, и навијаћу да говори што дуже и што гласније. А нарочито ме радује кад такав аутор прибегне "поредби" са Јеврејима и нацистима: убедљивијег признања интелектуалног и моралног банкрота од тога нема. Кад год је чујем, увек помислим на Коњиц. У Коњицу је пре рата живело 6620 Срба, а данас их има 250. Током рата припадници Армије БиХ и бошњачке милиције те су нацисте протеривали, мучили у логорима Мусала и Челебићи, или просто убијали. Породицу Голубовић, средњошколске професоре Ђуру и Власту, и њихове синове Петра (7) и Павла (5), другог јула 1992. године припадници специјалне полиције извели су из њиховог дома, одвели изван града и стрељали. Петар је преживео стрељање, дошао до полицајаца на контролном пункту и затражио помоћ, а ови су позвали специјалну полицију која се вратила, купила овог малог нацисту, одвела га и убила. Не наводим изворе, јер ће их Шаботић, ако има времена, лако наћи и у бошњачкој штампи, и у пресуди Трибунала у Хагу, и у документарном филму Алена Дрљевића о Коњичанину Анису Косовцу, који је овој двојници малих нациста направио меморијалну плочу на улазу у гробље. То, поновићу и хиљаду пута ако треба, нити релативизује нити поништава чињеницу да су сличне злочине починили и Срби, али показује да је Шаботићева и Махмутџехајићева поредба између Бошњака као Јевреја и Срба као нациста само демонстрација њиховог шовинизма. Махмутџехајићева књига *Андрићевство* опширно елаборира ову поредбу и протеже је на читаву историју

Бошњака, који се тако представљају као утеловљење апсолутне невиности. Ако пишете о његовој књизи *Андрићевство* и критикујете политичку и историјску визију коју он у књизи афирмише користећи Андрићево књижевно дело само као претекст за то, сасвим је логично да ћете довести у питање и ову Махмутџехајићеву поредбу – заговарали су је и Алија Изетбеговић, Мухамед Филиповић и Мустафа Церић – коју Шаботић на властиту срамоту понавља и потврђује. Ја нисам заговарао тезу о апсолутној невиности Срба, нити намеравам, а ни о "апсолутној невиност српске књижевне критике", што ми Шаботић приписује, али јесам тврдио да се у Палавестрином чланку не може наћи оно што Шаботић у њему види, и позвао сам га да то докаже одговорима на моја питања. Њему, међутим, то ни на памет не пада, нити му је то приоритет. Приоритет му је ова поредба између Бошњака као Јевреја, и Срба као нациста.

И тако долазимо до онога што је у све три полемике вођене поводом *Битке за прошлост* био повод за критику. Било да је мој опонент био аутентични критичар бошњачког национализма, његов само амбивалентни критичар, или, просто, Индијанац, у сва три случаја противљење је изазивао онај ипак само маргинални аспект моје књиге у којем сам критиковао Махмутџехајићеву конструкцију Бошњака као апсолутне невиности. Очекивало би се да четврт века после завршетка рата, после судских процеса у којима је показано да се о томе не може озбиљно говорити, и двадесет година од како је у стандардној научној литератури о рату у Босни и Херцеговини 1992-1995. убедљиво одбачено тврђење о бошњачкој моралној супериорности у рату (Burg & Shour, 2000, 181) дошло време у којем би и критичари и амбивалентни критичари бошњачког национализма, па можда и понеки Индијанац, могли да поднесу да ту критику макар чују без аутоматског потезања оптужбе да је изречена са становишта неког другог национализма, те зато безвредна. Очигледно, још није дошло то време. Судаћи по Шаботићевом проблематизовању стандардне историје Другог светског рата, могло би се чак претпоставити да то време никад неће ни доћи, него да ће се у питање доводити и све оне чињенице из још раније прошлости које су до сада сматране утврђеним, како би статус апсолутне невиности Бошњака био проширен до дубоко у историју. Свеједно, то није разлог да се од критике овог елемента бошњачког национализма одустане: *патње и страдања* у прошлости нити обезбеђују привилеговану епистемолошку позицију, нити гарантују морални имунитет, како Бошњацима, тако и Србима, Хрватима, или било ком другом народу.

Индијанско загревање

Заиста сам потценио Дамира Шаботића. Мислио сам да је витез којег је она група Индијанаца, које ја сматрам националистима а Шаботић се од тог сматрања дистанцира, послала да им одбрани част и осветла образ, и предвиђао да ће се за њим ипак морати слати још један, образованији и компетентнији, јер овај и није био богзна шта. Преварио сам се. У свом другом јављању Шаботић ми је објаснио да критикујући *Битку за прошлост* тражи смисао живота и обесно се поиграва речима, а не брани част или светла образ било коме, па онда додао још нешто, што нашу полемичку размену изводи из области књижевних и историјских интерпретација, и уводи је у нешто у чему ја не желим да учествујем: он са мношвом полемике, каже, "више да бих се загријао пред сезону коју слути".

За шта се то Шаботић загријава? Је ли он фудбалер који се спрема за нову фудбалску сезону? Рецензент научних публикација, који се загрева за нову сезону рецензирања? Ловац на медведе, који слуги долазећу сезону лова? Представник генерације која је милошћу касног рођења пропустила прилику да уграби свој комад насиља у претходној сезони крвавих мрља по зидовима и плочницима, па се сад загрева за нову? Једна претпоставка добра је колико и друга, јер Шаботић инсистира на својој поетици "алузивности и стратешке неодређености", али о чему год да је реч, научне полемике не загревају ни за шта осим за научне полемике, а ове се најбоље обављају хладне главе. Усијане главе треба хладити, а не загревати. Свеједно, разумео сам: овим признањем Шаботић неком другом, а не мени, упућује поруку да се на њега може рачунати, и треба се надати да је на тој другој адреси његово загревање с одобравањем примећено и забележено. Због тога, ваљда, и неће да о Андрићу и његовим интерпретацијама расправља на страницама часописа посвећеног Андрићу. Та друга адреса којој се Шаботић препоручује, ако и стигне да чита од непрестаног загревања, чита неке друге ствари.

Зар нисам био у праву кад сам на крају *Битке за прошлост* предвидео да ће се овај бошњачки дискурс о Андрићу наставити уз исте интерпретативне стратегије, уз преношење фокуса и игнорисање доказа (неразликовање аутора и књижевног лика се подразумева), и уз пажљиво избегавање свега онога што је у расправи кључно, а зарад образовања јавног мњења које не мора да буде самеравано са резултатима академске историографије, која је из те перспективе увек само политичка пропаганда, и зарад националистичког загревања? Да ли је мета Андрић или његови "жреци" – како каже Махмутџехајић – није пресудно, важно је да механизам клопара и даље.

28. јануар 2020.

БИБЛИОГРАФИЈА

Bougarel, Xavier. 2015. "The Bosnian Muslims in the Second World War". *Southeastern European and Black Sea Studies*, 15.4.

Bougarel, Xavier. 2018. *Islam and Nationhood in Bosnia and Herzegovina. Surviving Empires*. London: Bloomsbury.

Burg, Steven L., & Paul S. Shoup. 2000. *The War in Bosnia-Herzegovina. Ethnic Conflict and International Intervention*. London & Armonk, NY: M. E. Sharpe.

Busuladžić, Adisa. 2019. "Moja porodica i historijski revizionizam Marka Attile Hoare". Portal *Prometej*, 1. август 2019.

<http://www.prometej.ba/clanak/drustvo-i-znanost/moja-porodica-i-historijski-revizionizam-marka-attile-hoare-4007>

Приступљено 8. јануара 2020.

Имамовић, Мустафа. 2007. *Хисторија Бошњака*. Нови Пазар: Центар за бошњачке студије.

Милутиновић, Зоран. 2018. *Битка за прошлост. Иво Андрић и бошњачки национализам*. Београд: Геопоетика.

Милутиновић, Зоран. 2019. "Босна је земља љубави или једанаест питања за Дамира Шаботића". *Свеске Задужбине Иве Андрића*, 36.

Pavlowitch, Stevan K. 2008. *Hitler's New Disorder. The Second World War in Yugoslavia*. London: Hurst.

Schindler, John R. 2007. *Unholy Terror. Bosnia, Al-Qa'ida, and The Rise of Global Jihad*. St.Paul, MN: Zenith Press.

Tomasevich, Jozo. 2002. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941/1945. Occupation and Collaboration*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Шаботић, Дамир. 2019а. "Битка за Андрића". Портал *Пешчаник*, 16.05.2019.
<https://pescanik.net/bitka-za-andrica>
Приступљено 8. јануара 2020.

Шаботић, Дамир. 2019б. "Кап из суве дреновине". Портал *Пешчаник*, 25.12.2019.
<https://pescanik.net/kap-iz-suve-drenovine/>
Приступљено 8. јануара 2020.

Zoran Milutinović

Damir Šabotić's Transfer of Focus
Summary

The article is the author's reply to Damir Šabotić's latest response in their polemical exchange about the author's book *Bitka za prošlost* and Predrag Palavestra's interpretation of Andrić's story "Tri dečaka". The author claims that by ignoring ten out of eleven questions he asked Šabotić (Милутиновић, 2019), the latter demonstrated his unwillingness to take responsibility for his criticism of *Bitka za prošlost* (Шаботић, 2019а). Also, the author asserts that Šabotić thus demonstrated that the questions of literary interpretation were not his motive for initiating this polemic, but that the motive were the lacunae in Šabotić's knowledge of historiography, and especially of the literature about the war in Bosnia and Herzegovina 1992-1995.